

RECENZJE

Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość” w dokumentach

[tom I (wrzesień 1945–1946), s. XXX-642; tom II (lipiec 1946 – styczeń 1947), s. XIV-533; tom III (luty – listopad 1947), s. XI-557, Zarząd Główny WiN, Wrocław 1997, Biblioteka Zeszytów Historycznych WiN-u]

Nakładem Zarządu Głównego Stowarzyszenia Społeczno-Kombatanckiego „Wolność i Niezawisłość” we Wrocławiu do końca 1997 r. – z zapowiadanych sześciu – ukazały się trzy tomy materiałów pt. *Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość” w dokumentach* wydanych w ramach Biblioteki Zeszytów Historycznych WiN-u. Wydaje się, że na podstawie opublikowanych trzech tomów można się już pokusić o wstępne oceny i podsumowania tego niewątpliwie ważnego przedsięwzięcia poświęconego opozycji w Polsce, w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej.

Autorzy podejmując decyzję o wydaniu *Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość” w dokumentach* kierowali się tymi samymi motywami, co autorzy *Armii Krajowej w dokumentach 1939–1945*. Pragnęli ocalić od zapomnienia dzieje największej po zakończeniu II wojny światowej, poakowskiej organizacji w Polsce. Mieli także na uwadze fakt systematycznego, niemal od pół wieku, fałszowania przez władze PRL najnowszej historii, rezultatem czego jest obecny – zdecydowanie niewystarczający – stan wiedzy społeczeństwa na ten temat. Zdaniem autorów, pomimo upadku systemu komunistycznego niewiele się w tym zakresie zmieniło.

Przybliżenia wymaga zatem geneza WiN-u, której należałoby szukać w ostatnich latach wojny. Równoległe z rozwiązaniem Armii Krajowej z części kadry dowódczej utworzono organizację Niepodległość (w skrócie Nie), pod dowództwem gen. Leopolda Okulickiego. Organizacja miała charakter polityczno-wojskowy. Na skutek dekonspiracji

gen. Władysław Anders (na wniosek płk. Jana Rzepeckiego) w maju 1945 r. rozwiązał Nie, powołując w jej miejsce Delegaturę Sił Zbrojnych na Kraj (DSZ) z płk. Janem Rzepeckim na czele. Organizację o charakterze wojskowym, której struktury terenowe opierały się na wzorach AK i Nie. Koncepcja przekształcenia DSZ w zrzeszenie polityczne, nawiązujące do wzorów Nie, pojawiła się na przełomie maja i czerwca tego roku. Powstanie Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej i cofnięcie 5 lipca 1945 r. przez Stany Zjednoczone i Wielką Brytanię uznania rządowi emigracyjnemu podważyło sens kontynuowania działalności konspiracyjnej w ramach struktur wojskowych. Na wniosek płk. Rzepeckiego instrukcją Naczelnego Wodza gen. Tadeusza Bora-Komorowskiego nakazano rozwiązanie Delegatury Sił Zbrojnych (6 VIII 1945 r.).

W to miejsce powstał projekt powołania organizacji politycznej. 2 września 1945 r. na Żoliborzu pułkownicy: Jan Rzepecki („Prezes”), Antoni Sanojca („Cis”), Jan Szczurek-Cergowski („Sławbor”), Franciszek Niepokólczycki („Teodor”) i Jan Bokszczanin („Sęk”) powołali organizację pod nazwą Ruch Oporu bez Wojny i Dywersji Wolność i Niezawisłość – w skrócie Zrzeszenie WiN.

Struktura Zrzeszenia WiN-u pokrywała się z podziałem administracyjnym kraju. Najwyższą władzą był Zarząd Główny z prezesem na czele, któremu podlegały Zarządy Okręgów, tym zaś Rady Powiatowe łączone niekiedy w Inspektoraty. Radom Powiatowym z kolei podlegały Placówki gminne i gromadzkie.

Pomimo wcześniejszych założeń przekształcenie WiN-u w organizację cywilną nie mogło być w pełni zrealizowane, bowiem wielu żołnierzom oddziałów leśnych wydawało się, że jedynym sposobem przetrwania jest zbrojny opór. Podobnie myślała wówczas część żołnierzy Armii Krajowej i Narodowych Sił Zbrojnych w całym kraju. Stąd m.in. wynikały dwa nurty działania WiN: polityczny i samoobronny zbrojnej. Z uwagi na fakt, iż cała organizacja WiN była zakonspirowana, na zewnątrz najbardziej widoczne były – wbrew podstawowym założeniom kierownictwa – akcje zbrojne. Faktyczna działalność WiN zamyka się w latach 1945–1948; formalnie można mówić o przedłużeniu jej do 1952 r., chociaż późniejsze lata były już nasycone infiltracją i prowokacjami Urzędu Bezpieczeństwa.

O ile Armia Krajowa posiada bogatą literaturę składającą się z pozycji książkowych, relacji, licznych artykułów i opracowań, o tyle odczuwany był brak zbiorczego opracowania dotyczącego Zrzeszenia Wolność i Niezawisłość. Należy podkreślić, że do dnia dzisiejszego nie mamy pełnego obrazu sytuacji sprzed półwiecza i nadal nie są

znane kulisy wielu wydarzeń. Lukę w tym zakresie częściowo wypełniły wydawane od 1992 roku „Zeszyty Historyczne WiN-u”.

Zdaniem autorów omawianej pracy należało podjąć ten wysiłek, choćby ze względu na fakt, że za niepodległościową działalność w ramach WiN-u wielu ludzi zapłaciło bardzo wysoką cenę, a nawet poświęciło własne życie. Badacz dziejów najnowszych musi postawić sobie pytanie aktualne w każdej epoce historycznej. Czy racje moralne winny górować nad pragmatyzmem politycznym? Czy w obronie wartości należy zawsze podejmować walkę, nawet gdyby to była walka bez szans na zwycięstwo? Te pytania musieli sobie zadawać także członkowie WiN, kiedy decydowali się na obronę imponderabiliów, w sytuacji niemal beznadziejnej, gdy Polska za zgodą i przyzwoleniem sojuszników zachodnich znalazła się w strefie wpływów ZSRR. Istniało przecież jeszcze kilka innych wariantów zachowań: od „zracjonalizowanego” przejścia na stronę obozu zwycięskiego i zgodnego z zasadą „nieobecni nie mają racji” wysiłku w kierunku „demokratyzacji” systemu, poprzez postawę biernej akceptacji bądź negacji rzeczywistości. Walka była najbardziej desperacką próbą wyrażania niezgody na sowietyzację.

Prawdą jest, że kapitulacja i współpraca z komunistami traktowana była w niektórych kręgach społeczeństwa jako zdrada, która nie przynosiła żadnych wymiernych z narodowego punktu widzenia korzyści, nie mogła nawet ograniczyć skali represji. Ale także postawy konfrontacyjne powodowały jedynie straty i nie były w stanie odwrócić biegu historii.

Pół wieku cenzury i wymazywania z historii Zrzeszenia WiN zrobiło swoje. WiN, będąc organizacją nielegalną, tępioną przez UB wspomagany również przez NKWD, poniósł niepowetowane straty w materiałach obrazujących jego działalność. Jako organizacja konspiracyjna Zrzeszenie WiN nie miało warunków do normalnej pracy dokumentacyjnej, ani tym bardziej możliwości publikacji swoich opracowań i korespondencji. Praktycznie nie zachowały się więc prawie żadne dokumenty we własnych archiwach WiN-u. Część została zarekwirowana przez Urząd Bezpieczeństwa podczas aresztowań działaczy kolejnych Zarządów Głównych i zarządów jednostek terenowych, część – zniszczona w obliczu bezpośredniego zagrożenia aresztowaniem. Nawet Delegatura Zagraniczna WiN działająca w zasadzie konspiracyjnie, nie przechowała pełnej dokumentacji swej działalności.

Autorzy omawianej pracy wykorzystali zatem jedynie część dostępnych materiałów znajdujących się w archiwach centralnych,

z których najbogatsze zbiory dokumentów znajdują się w archiwum Urzędu Ochrony Państwa w Warszawie (UOP przejął dawne archiwa UBP i SB). Jednakże, mimo formalnego odtajnienia, nadal jeszcze wiele dokumentów jest z przyczyn technicznych niedostępnych, co uniemożliwiło ich wykorzystanie w pracy. Być może w przyszłości trzeba będzie podać je w stosownych uzupełnieniach.

Drugie źródło, które zostało wykorzystane w opracowaniu stanowiły zasoby Centralnego Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Warszawie. Znajdujący się tam zespół 163 teczek WiN-u to w większości dokumenty przypadkowe, niekompletne i mogły być potraktowane jedynie w sposób uzupełniający. Wykorzystano także akta sądowe procesów wszystkich czterech Zarządów Głównych WiN, przechowywane w archiwum Sądu Warszawskiego Okręgu Wojskowego. Jednak przy korzystaniu z tego rodzaju źródeł należy być bardzo ostrożnym. Zawsze bowiem rodzi się wątpliwość, na ile tego rodzaju dokumenty są wiarygodne, skoro pochodzą również z akt śledczych i procesowych. Autorzy zapewniają jednak, że w pełni zastosowali się do wymogów krytycznej oceny źródeł. Z zagranicznych archiwów wykorzystano zbiory Studium Polski Podziemnej w Londynie, gdzie znajduje się kolekcja Delegatury Zagranicznej WiN oraz z archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum gen. Władysława Sikorskiego w Londynie. Pomimo braku dostępu do niektórych archiwów zebrane materiały pozwoliły na przedstawienie w miarę reprezentatywnego zestawu dokumentów dotyczących działalności Zrzeszenia WiN.

Znaczną trudność przysporzyło autorom odczytanie niektórych dokumentów i ich korekta. Należy pamiętać, że były one pisane i przechowywane w warunkach konspiracyjnych. Upływ czasu także zrobił swoje i w konsekwencji niektóre fragmenty były nie do odtworzenia, co w opublikowanym tekście zostało zaznaczone. Niektóre wyrazy lub nawet całe ustępy musiały więc być pominięte. Usunięto także liczne błędy literowe.

W opublikowanych trzech tomach przyjęto generalnie metodę chronologicznej prezentacji dokumentów, w niektórych tylko rozdziałach starano się ująć zagadnienia problemowo. Tom pierwszy zawiera dodatkowo trzy rozdziały pomyślane jako wprowadzające. Rozdział wstępny obejmuje: Pakt o nieagresji między Niemcami a ZSRR z 23 sierpnia 1939 r. i Umowę w sprawie granic i przyjaźni pomiędzy ZSRR i Niemcami z 28 września 1939 r. łącznie z poufnymi i tajnymi protokołami dodatkowymi. Umieszczono także fotokopie oryginałów. Rodzi się pytanie o zasadność dodania tych doku-

mentów do pracy poświęconej WiN-owi. Szukanie antecedencji WiN-u w tych aktach jest, jak sądzimy, zbyt daleko idącym uproszczeniem.

Rozdział I pt.: *Stosunek Trzech Wielkich Mocarstw do państwa Polskiego w ostatnich latach II wojny światowej* (s. 31–109) i II pt. *Od rozwiązania Armii Krajowej do utworzenia Zrzeszenia Wolność i Niezawisłość* (s. 49–108), zawierają materiały przedrukowane z t. V i VI zbioru: *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*. Nie zaznaczono jednak czy korzystano z wydania londyńskiego z 1981, czy Ossolineum z 1991 r. Każda selekcja materiału może budzić kontrowersje odnośnie do zasadności takiego, a nie innego wyboru. Dobrze jest, gdy kryteria selekcji są czytelne. W tym wypadku nie jest całkiem jasne, jakimi motywami kierowali się autorzy przy doborze tekstów. Nie zostało to także wyjaśnione we wprowadzeniach do rozdziałów. Na przykład wprowadzenie do rozdziału II (s. 49–50) sięgające paktu Ribbentrop-Mołotow bardziej odpowiada zawartości merytorycznej rozdziału wstępnego. Można postawić pytanie, dlaczego np. umieszczono (dok. Nr 22, s. 70–76) sentencję wyroku dla 16 działaczy kierownictwa Polski Podziemnej (procesowi 16 poświęcono odrębną szeroko udokumentowaną pracę: *Proces szesnastu. Dokumenty NKWD*, Warszawa 1995), aż trzy dokumenty odnoszące się do spraw polskich na konferencji w San Francisco (dok. Nr 19, 20, 21), a brak np. depechy informującej gen. Andersa o wyznaczeniu płk. Rzepeckiego na zastępcę gen. Okulickiego (dok. Nr 1884, *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. V, Wrocław, 1991, s. 359–360), czy Instrukcji Naczelnego Wodza i Rządu RP dla płk. Jana Rzepeckiego: *Rozwiązanie Delegatury Sił Zbrojnych w Kraju* (Ibidem, dok. Nr 1588, s. 491–493). Związek genetyczny pomiędzy pominiętymi dokumentami a Zrzeszeniem WiN – chociażby przez osobę Rzepeckiego – wydaje się dość oczywisty. Takich pytań nie byłoby, gdyby autorzy precyzyjnie określili kryteria selekcji.

Rozdział III (s. 111–281) pt.: *Utworzenie Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość” (Program, wytyczne działania i organizacji)* dotyczy tematu właściwego, a rozpoczyna się drukiem deklaracji ideowo-programowej WiN (dodatkowo wydrukowano fotokopię pierwszej strony gazetki podziemnej WiN „Baszty” zawierającą 1 stronę deklaracji). O ile jednak zamieszczenie w tym rozdziale materiałów procesowych z przesłuchań: Emilii Malessy, Jana Rzepeckiego, Antoniego Sanojcy i Kazimierza Leskiego nie budzą wątpliwości, gdyż odnoszą się w istocie do początków działalności WiN, o tyle można mieć zastrzeżenia czy słuszne było umieszczanie dokumentów dotyczących II Zarządu WiN obejmującego działalność Zrzeszenia w 1946 r. (m.in. Wytyczne II ZG WiN z I KW. 1946 r., fragmenty protokołów

przesłuchań Wincentego Kwiecińskiego i in.). Przy czym niezbyt ściśle przestrzegano chronologii: dokument nr 68 pt.: Wytyczne propagandy II ZG WiN z 3 IV 1946 wydrukowano na s. 242, a na stronie dalszej 256: Pismo prezesa obszaru Południowego WiN do II ZG WiN z lutego 1946; z kolei Instrukcja Propagandowa z 9 października 1945 r. została umieszczona na s. 261.

Kolejny IV rozdział pt.: *Opracowania problemowe i sprawozdania informacyjne ZG WiN z IV kwartału 1945 r. i I kwartału 1946 r.*, (s. 283–390), zawiera materiały, których część, naszym zdaniem, powinna znaleźć się w rozdz. III. Dotyczy to szczególnie: dokumentu nr 79 pt.: Kwestionariusz programowy Ruchu „WiN” (s. 285–293) i dokumentu nr 80 pt.: Zmiany ustrojowe w Polsce dzisiejszej, będącego winowskim projektem programowym dotyczącym ustroju państwa (s. 293–302).

Miesięczne sprawozdania Informacyjne Zarządu Głównego WiN są niezwykle bogatym źródłem informacji na temat sytuacji w kraju. Sporządzane były według ustalonego schematu obejmującego: A – dział polityczny, B – dział bezpieczeństwa, C – ekonomiczno-gospodarczy, D – mniejszości narodowe, E – wojsko. Dodatkowo sprawozdania zaopatrzone były w załączniki, które choć nie stanowiły materiałów wytworzonych przez WiN (najczęściej były to dokumenty PPR, np. nr 87: Pismo KC PPR do I sekretarza KW PPR w sprawie wyborów, nr 88: Pismo okólne KC PPR w sprawie polityki personalnej, nr 89: Pismo KC PPR do I sekretarza KW PPR o programie partii) to znakomicie uzupełniały informacje zawarte w sprawozdaniach.

Rozdział VI i VII tomu I zawierają sprawozdania miesięczne ZG WiN za maj i czerwiec 1946. Autorzy we wprowadzeniu do rozdziału VI zaznaczają, że materiał jest niekompletny z dwóch powodów – niektórych dokumentów nie można było zamieścić w druku, ze względu na ich zły stan techniczny lub z uwagi na braki w archiwach krajowych i zagranicznych.

Tom II stanowi kontynuację tomu I (zachowano ciągłość numeracji rozdziałów i dokumentów) i obejmuje okres od lipca 1946 do stycznia 1947 r. Podział na rozdziały wynika z przyjęcia układu problemowo-chronologicznego. Znaczące wydarzenia polityczne, jak referendum z 30 czerwca 1946 r. (rozdz. VIII), wybory styczniowe w 1947 r. (rozdz. XVII), a także Memoriał do Organizacji Narodów Zjednoczonych (rozdz. IX), ważniejsze dokumenty programowe i organizacyjne z 1946 r. (rozdz. XI), wreszcie materiały związane z Komitetem Porozumiewawczym Organizacji Polski Podziemnej (rozdz. XVI) zostały umieszczone w odrębnych rozdziałach. Pozostałe

podzielono wedle sprawozdań miesięcznych WiN od lipca 1946 do stycznia 1947 r. Ciężar gatunkowy prezentowanych dokumentów jest zróżnicowany. W rozdziale poświęconym referendum mamy np. pozbawione emocjonalnego patosu, wyważone oceny polityczne wyników „głosowania ludowego” (dok. nr 139: Wnioski z referendum a wybory – opracowanie ZG WiN z lipca 1946 r.), ale także oddające atmosferę walki politycznej ulotki–odezwy, wzywające „synów jednej Matki-Polski” do głosowania 2 razy nie i raz tak („Trzy «Tak» – przestrzegano w ulotce – napisze tylko zdrajca Narodu Polskiego, napisze nasz wróg”).

Fala aresztowań wśród działaczy WiN-u w ostatnim kwartale 1946 r. odbiła się wyraźnie na ilości przekazywanych na Zachód materiałów sprawozdawczych. Rozdział XIV – w przeciwieństwie do rozdziałów X, XII i XIII, które podzielono według miesięcznych sprawozdań z lipca, sierpnia, września – zawiera sprawozdania Zarządu Głównego WiN za październik, listopad i grudzień. W dodatku w archiwum Studium Polski Podziemnej zachowały się jedynie fragmenty, których nie udało się uzupełnić wykorzystując zbiory UOP. Podobnie jak w rozdziałach poprzednich dominują opracowania z Obszaru Południowego i Zachodniego.

Tom III obejmujący okres od lutego do listopada 1947 r. podzielony jest na rozdziały według miesięcznych sprawozdań informacyjnych Zarządu Głównego WiN. W rozdziale ostatnim – XXV, który można potraktować jako aneks, zamieszczono fragmenty *Informatora o nielegalnych antypaństwowych organizacjach i bandach zbrojnych działających w Polsce Ludowej w latach 1944–1956* opracowanego przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i wydanego w Warszawie w 1964 r. Choć rozdział nie zawiera materiałów winowskich jednak w dużym stopniu dotyczy tej organizacji. Wydaje się słuszne przytoczenie obszernych fragmentów *Informatora*, który jest typowym przykładem propagandowej „produkcji”, mającej służyć – jak to zaznaczono we wstępie – szkoleniu pracowników Służby Bezpieczeństwa i MO. Mamy więc nie tylko charakterystykę podziemia WiN-owskiego, ale także składy personalne kolejnych komend, od głównych poczynając a na najniższych kończąc, z kryptonimami, pseudonimami i krótkimi informacjami na temat poszczególnych oddziałów i grup. Język, a także jednoznaczna w wymowie ocena podziemia niepodległościowego, stanowi dodatkowe, cenne źródło dla badaczy dziejów PRL. Aneks właściwy obejmuje schemat struktury WiN-u opracowany na podstawie zarysu przygotowanego przez S. Sieńkę, a przechowywanego w Centralnym Archiwum MSWiA w Warszawie. Wreszcie na końcu zamieszczono zbiorczy dla trzech

tomów indeks nazwisk i pseudonimów oraz nazw miejscowości, a także wykaz kryptonimów.

Autorzy dokumentów Zrzeszenia WiN przystępując do opracowania tak monumentalnej pracy, mającej stanowić źródło wiedzy o WiN, winni wykorzystać także archiwa państwowe i archiwa Delegatur UOP, przynajmniej w niektórych miastach wojewódzkich – tych sprzed reformy administracyjnej w 1975 r. Znaczna część materiałów WiN-u została bowiem przekazana z Delegatur UOP do archiwów państwowych, natomiast materiały procesowe wraz z dołączonymi do akt spraw niektórymi dokumentami WiN-u stanowiącymi dowody obciążające oskarżonych działaczy podziemia, pozostały w archiwach UOP. Przykładowo do Archiwum Państwowego w Krakowie trafiło około 50 teczek „Oryginalnego archiwum WiN-u” (pod takim tytułem występują), podobnie jest w Rzeszowie i innych miastach wojewódzkich sprzed reformy administracyjnej w 1975 r. Oczywiście kwerenda wspomnianych archiwaliów wymaga ogromnego wkładu pracy, a co za tym idzie podnosi koszty całego przedsięwzięcia i wydłuża czas. Niestety są to czynności niezbędne, które będą musieli podjąć autorzy omawianej pracy bądź ich następcy. Uzupełniające materiały mogłyby stanowić suplement do sześciotomowego wydania dokumentów WiN.

Aby nie być gołosłownym posłużymy się tylko niektórymi przykładami dotyczącymi archiwów w Krakowie i Rzeszowie. Wydarzenia 3 maja 1946 r. w Krakowie zostały dość szczegółowo przedstawione w następujących dokumentach WiN znajdujących się w Archiwum Państwowym w Krakowie:

- Przebieg wydarzeń 3-majowych w Krakowie, Oryginalne archiwum WiN 1945–1946, AP w Krakowie (dalej: APK), 3 WiN, k. 152–154,
- Dalsze następstwa wypadków 3-majowych, APK, 17 WiN, k. 11,
- Sprawozdanie informacyjne Okręgu Krakowskiego WiN za miesiąc maj 1946, APK, 4 WiN (zawiera: sprawozdanie z majowych uroczystości narodowych, k. 328–338; sprawozdanie z zajęć milicjantów krakowskich z żołnierzami amerykańskimi, k. 339, zeznania studentów krakowskich aresztowanych przez UB w dniu 3 maja w Krakowie, k. 340–342, sprawozdanie z konferencji przedstawicieli bratnich pomocy szkół akademickich Krakowa z premierem Osóbką-Morawskim z dnia 21 VI 1946, k. 376–379, sprawozdanie z wiecu akademickiego w Krakowie z dnia 21 VI 1946 r, k. 380–392).

Z kolei problem kontaktów pomiędzy przedstawicielami WiN, a wcześniej AK oraz UPA, został jedynie zasygnalizowany przez autorów w tomie I fragmentem protokołu przesłuchania płk. Jana Rzepeckiego (Protokół przesłuchania Jana Rzepeckiego w dniu 26 I 1946 przez funkcjonariusza MBP w sprawie kontaktów DSZ i WiN z organizacją ukraińską UPA, dok. nr 55, s. 197–198). Kwestia ta jest niezwykle istotna i wymaga jak najszerszego udokumentowania. W Archiwum Państwowym w Rzeszowie (APRz) i Archiwum Państwowym w Krakowie (APK) znajdują się następujące dokumenty odnoszące się do wspomnianej problematyki:

- Protokół ze spotkania władz AK z przedstawicielami ukraińskimi w dniu 21 V 1945, Materiały dotyczące charakterystyki organizacji WiN 1944–1947, APRz, 146, k. 53–54,
- Sprawozdanie ze zjazdu przedstawicieli UPA z komendantem rejonu por. „Małym” w dniu 2 maja 1945, tamże, k. 54–67,
- Protokół spotkania z przedstawicielami WiN z dnia 18 V 1946, Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Rzeszowie 1942–1946, APRz, 142, k. 34–37,
- Zeznania własne Adama Lazarowicza „Klamra” (1947–1953), Kontakty z UPA, APRz, 145, k. 58,
- List komendanta O.B.O. UP do W.N. majora Anteckiego Specjalnego delegata O.D.T z 13 IX 1945 r., Oryginalne archiwum WiN 1945–1946, APK-3, k. 284,
- Linia Curzona a zagadnienie polsko-ukraińskie, Oryginalne archiwum WiN 1940, 1943–1946, APK- 2, k. 186–197.

Ten ostatni dokument przedstawia stosunki polsko-ukraińskie od 1 IX 1939 r. poprzez okres okupacji, aż po wyzwolenie przez Armię Czerwoną. Zawiera także opis walk polsko-ukraińskich po II wojnie światowej. Kontaktów polsko-ukraińskich dotyczą także dokumenty przechowywane w Archiwum Delegatury UOP w Krakowie m.in.:

- Sprawa skontaktowania się ze sztabem z Ukraińcami (wytyczne z 28 VI 1945 r.), AUOP, 740/III, t. 3, k. 41,
- Pismo Delegata Specjalnego O.D.T. mjr. Anteckiego do Komendanta Terenowego UPA z 24 VIII 1945 r., AUOP, 740/III, t. 3, k. 39; z 6 IX 1945 r., k. 67,
- Pismo Komendanta O.B.O. Ukraińskich Powstańców Krymskiego do Okręgowego Terenowego Komendanta AK Anteckiego z 28 VIII 1945 r., AUOP, 740/III, t. 3, k. 66–67,
- Sprawy ukraińskie, AUOP, 740/III, t. 3, k. 153.

Cennym źródłem informacji są także materiały procesowe płk. Franciszka Niepokólczyckiego, przechowywane w archiwum Delegatury UOP w Krakowie. Przy okazji dokumentacji archiwalnej mała uwaga, aby w przyszłości autorzy podając źródła, z jakich pochodzą dokumenty, zadbali o pełne nazewnictwo, np. skrót ASS MON, s. 204, 242 i in. nie został wyjaśniony. Drukując materiały z procesów Emilii Malessy, Jana Rzepeckiego, Antoniego Sanojcy, należało obok numeru akt (w przypadku Sanojcy nie umieszczono nawet numeru akt, t. I, s. 200, 203, 205) podać także miejsce ich przechowywania.

Na koniec należy jeszcze przedstawić zespół redakcyjny omawianych materiałów: Mieczysław Huchla – przewodniczący, Romuald Lazarowicz – redaktor techniczny, Józefa Huchłowa, Zdzisław Wierzbicki i Andrzej Zagórski. Recenzentami pracy byli: Janusz Kurtyka i Krzysztof Szwagrzyk. Niestety, niewielki nakład (prawdopodobnie kilkuset egzemplarzy) nie jest w stanie sprostać zapotrzebowaniu różnych środowisk na uzupełnienie wiedzy o WiN.

Należy podkreślić, że Autorzy omawianej pracy włożyli ogromny wysiłek w przygotowanie i opracowanie źródeł do dziejów Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość”. Życzyć im należy, aby jak najszybciej ukazały się dalsze tomy, wzbogacone o sugerowane przez nas archiwalia. Prezentowane tomy *Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość” w dokumentach* stanowią cenne uzupełnienie dla badaczy dziejów najnowszych Polski i mogą być wykorzystywane zarówno przez uczniów szkół średnich jak i studentów szkół wyższych.

Tomasz Biedroń, Anna Siwik